

Žánrové premeny súčasnej balady

JOZEF HVIŠČ (BRATISLAVA)

Pred 180 rokmi vyšli Mickiewiczove *Ballady i romanse*.

„*Owo bowiem potrząsniecie kwiatem nowości literackiej było nie tylko (lub: nie tyle) stworzeniem nowej poetyki, ile nowej wizji świata. Wyznaczało nowe sposoby czytania w księdze natury. Określało nowe sposoby rozumienia ludu i jego kultury...*“

(Jacek Kolbuszewski)

Keď si v tomto roku (2002) pripomíname 180 rokov, ktoré uplynuli od prvého vydania Mickiewiczovho básnického cyklu *Ballady i romanse*, organicky si musíme pripomenúť, aký veľký význam zohrali vo vývine našich novodobých literatúr (svedčia o tom početné monografické práce českých, poľských i slovenských bádateľov) a tiež ako ovplyvnili výrazové dispozície tohto literárneho žánru nielen v rokoch romantizmu, ale i v nasledujúcich vývinových obdobiach. Možno dokonca povedať, že odlesk dávneho záujmu o Mickiewiczove balady, pravda, v iných situačných a kontextových súvislostiach, pretrval do dnešných čias.

Žánrovým skúmaním balady som sa zaoberal už pred niekoľkými deťmi rokov, ale nedotiahol som problematiku balady do súčasnosti. Zastavil som sa pri baladách P. O. Hviezdoslava (J. Hvišč, 1975, s. 159–181) a ďalšie vývinové premeny tohto mimoriadne tvárneho literárneho žánru som iba hypoteticky naznačoval. Inšpirovaný touto konferenciou, chcem sa pokúsiť svoj doterajší výskum doplniť stručným pohľadom na žánrové podoby súčasnej balady.

V žánrovom systéme súčasnej literatúry (mám na mysli povojnové obdobie) balada nadobudla vlastnosti zodpovedajúce kritériám modernej epiky. Možno to nazvať novou aktualizáciou balady, ktorá vyplynula z aktívneho vzťahu k morálno-výchovným a sociálnym problémom povojnovej súčasnosti. Aktualizácia sa stala faktorom funkčných modifikácií, ktorými

sa balada prispôsobila súčasným ideovým a výrazovým kritériám (J. Hvišč-C. Kraus, 1978, s. 31–32; 1975, s. 33–34).

Východiskovým kritériom tohto javu je to, čo Juliusz Kleiner vo svojej známej definícii balady nazval „epickým útvarom“ v lyrickom zafarbení a dramatickom podaní (J. Kleiner, 1958, s. 196; Cz. Zgorzelski, 1962, s. XIV; I. Opacki-Cz. Zgorzelski, 1970, s. 6) – vrstva epickosti má totiž priamy vplyv na jej sujetovo-kompozičné vlastnosti. Až z nich a v nich sa formujú prvky lyrickosti a dramatickosti. Vytvára to charakteristickú trojrozmernosť balady a baladických diel (J. Hvišč, 1984, s. 51–56), ktorá platí aj dnes. Výsledkom toho – v stretnutí s postmodernými literárnymi postupmi – je napríklad uvoľnenosť kompozície, stylistická nevyrovnanosť, koexistencia rôznorodých prvkov a vlastne i rozsah súčasnej balady, ktorý nezodpovedá epickej stavbe deja.

Na tom je založená postmoderná koexistencia rôznorodých žánrových prvkov súčasnej balady, z ktorej organicky vyplývajú dva príznačné javy: jeden možno nazvať rozpad pôvodného žánrového utvaru, z ktorého si súčasná balada vyberá iba jednotlivé zložky, a druhý – členitosť odvodených foriem balady, diferenciacia výrazových typov a splyvanie s inými žánrami súčasnej poézie a prózy.

Rozvoj súčasnej baladickej tvorby vyrastá z koreňov sociálnej balady. Najčistejšie diela tohto žánrového typu, ktorý sa traduje aj v povojnovom období, vytvoril Jiří Wolker a Petr Bezruč. Niektorými dielami sa k nim priblížil Ladislav Novomeský, Julian Tuwim, Eduard Bagrickij, Ľudmil Stojanov a iní, teda predovšetkým autori zobrazujúci sociálne motivované pocity človeka obdobia politických a ekonomických kríz (V. Macura, 1987, s. 14 a nasl.; V. Bechyňová, 1974). V súvislosti s konštituovaním sociálnej balady môžeme hovoriť o regenerácii baladického žánru, ktorá priamo ovplyvnila aj baladu povojnového obdobia. Sociálna balada ukázala, že tento literárny žáner je schopný účinne zasiahnuť nielen do sociálnych, ale aj do morálnych, národných a ideologických problémov povojnovej súčasnosti.

Na tomto základe sa vytvoril rad žánrových foriem s vojnovou a povojnovou tematikou. Roky vojnových strádání zintenzívnili výrazové a žánrové dispozície baladického žánru (M. Chajčka, 1981, s. 86–139). Čo predtým pôsobilo ako všeobecná tendencia, v styku s vojnovou realitou sa vyhrtilo do podoby osobného zážitku s konkrétnym ideovým poslaním (napr. Horovova *Balada o sne*; J. Hvišč-C. Kraus, 1978, s. 436).

Na tejto báze sa vytvoril rad ďalších žánrových foriem balady: politickej, reflexívnej, psychologickej, dobrodružnej, didaktickej, príbehovej, poly-

tematická, humoristická a parodická. Prejavili sa tu aj isté relácie s pôvodným typom folklórnej balady, inklinujúce jednak k romantickej metaforike stavanej na motívoch fantastických povestí, jednak k balade kabaretného typu, využívajúcej konvenčné baladické príbehy na humoristické alebo satirické prezentovanie aktuálnych javov. Týmto spôsobom sa prezentovala (napr. v českej literatúre) alegorická piesňová balada so skrytým politickým zacielením. V slovenskej literatúre sa viac pestovala balada politického a národného charakteru, v ktorej sa formou psychosociálnej výzvy evokovali nálady autonómneho hnutia (Rázus, Žarnov). Z tých istých pohnútok sa v prostredí slovenskej katolíckej moderny (Dilong) intenzívne presadzovala novodobá napodobenina romantickej balady s didaktickým alebo náboženským zacielením, ktorá bola prejavom úniku od rozpornej politickej skutočnosti. V poľskej literatúre sa naproti tomu živo ohlasovala lyricko-reflexívna balada (Wierzyński, Tuwim, Gałczyński) ako prejav vlasteneckej nostalgije, ktorá súvisela s popularitou poľskej vojenskej piesne.

V spojení s vojnovou tematikou balada nadobudla mimoriadnu výrazovú účinnosť. Stala sa jedným z popredných žánrov nového genologického systému a vytvorila si tie najlepšie predpoklady pre ďalší vývin, ktorý sa realizoval: 1. retrospektívnou evokáciou vojnovnej tematiky, 2. preferenciou politických a spoločenských zmien a 3. koexistenciou s príbuznými žánrami – s politickou, občianskou a náboženskou lyrikou, reflexívnou sebvýpoveďou, polemikou, psychologickou drámou, lyricko-epickou poémou, baladickou poviedkou a dokonca aj baladickým románom. Týmto spôsobom balada tvorivo korešpondovala a vlastne stále korešponduje s novými literárnymi tendenciami a prúdmi.

Jej pôsobnosť je umožnená tým, že v súčasnom výrazovom systéme sa už nechápe ako jav špecifickej genologickej matérie, viazanej na vymedzený žánrový útvar, ale ako fakt všeobecnej klasifikácie, približujúci sa k univerzálnym kategóriám literárneho výrazu, takým ako je epickosť, lyrickosť, reflexívnosť, satirickosť atď. V tomto zmysle sa v súvislosti s baladou hovorí o baladickosti ako o ideovo-estetickom type literárneho výrazu, ktorý môže koexistovať (komplexne alebo fragmentárne) s hociktorým žánrom lyrickej, epickej alebo dramatickej literatúry. Všeobecná pôsobnosť pojmu „baladickosť“ sa premieta do oblasti štýlu a ako taká preniká aj do neliterárnych žánrov (jestvuje napr. baladická hudba, baladický výtvarný prejav a pod.).

Jedna vrstva spomínanej vojnovnej balady sa prezentuje ako výpoveď o súčasnosti, ktorá sa stala príznakovou zložkou politickej balady so súčasnou tematikou (Mihálik, Rúfus). Tento typ balady nemá ustálenú žán-

rovú podobu, koexistuje s inými žánrami, najčastejšie s cestopisnou básňou, lyrickou piesňou, príbehovou črtou (skicou) alebo poémou. Vo všetkých sa baladická zložka javí ako výpoveď o „výnimočnosti“ s tragickými dôsledkami.

Súčasná baladická tvorba vniesla do tohto žánru nové vlastnosti. Medzi najvýznamnejšie patrí eliminácia fantastiky. Baladický príbeh vychádza z reálneho faktu, ktorý sa hodnotí na základe všeobecných kritérií. Fantastický motív, ak sa vôbec vyskytuje, ustupuje na pozície ozdobného prímeru, ktorým autor podčiarkuje konfliktné hrany príbehu.

Ďalším znakom súčasnej balady je konkrétnosť. Rozprávanie nadobúda charakter priamej relácie, ktorá sa viaže na konkrétnu životnú udalosť. Fiktívna zložka má v súčasnej balade podobu logickej konštrukcie príbehu (ak sa odohral v minulosti) alebo komentovaného opisu (ak sa odohral „pred očami“ autora). „Príbeh deja“ je redukovaný, do popredia sa dostávajú výsledkové stavy. Oslabuje sa dynamická zložka baladického žánru. Tento nedostatok sa vyrovnáva rozličnými náhradnými prostriedkami, autorskými vložkami, onomatopoickými doplnkami, básnickými figúrami, reflexívnymi digresiami atď. Všetko je usporiadané tak, aby bolo jasné, čo z toho vyplýva, aké ideové a morálne poučenie. V tomto bode sa súčasná balada spája s didaktickou poéziou.

Ani línia sociálnej balady nie je vývinovo ukončená. V šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch sa začala približovať k folklórnej a estrádnej piesni (humoristickej, parodistickej, rómskej a pod.); z tohto spojenia vznikol napr. protest-song Karla Kryla, ale aj svojrázna cigánska balada, napojená retrográdne na expresionistickú epiku. V slovenskej literatúre tento typ najvýraznejšie reprezentuje básnik rómskeho pôvodu Dezider Banga, autor básnických zbierok *Záružlie a lekno*, *Rozhovory s nocou* a *Modrá búrka*. K tejto línii patria aj texty regionálneho pôvodu.

V poľskej povojnovej literatúre dlho doznievala lešmianovská lyrická balada, ktorá sa pokúšala vyjadriť „niepojętość świata przelamanego poprzez psychikę ludzką, ale zakres zjawisk, niepojętość tę ilustrujących, rozszerza niepomierne, centrum ich umieszczając na granicy osobowości ludzkiej i wszystkiego, co jest poza nią (I. Opacki-Cz. Zgorzelski, 1970, s. 161). Niektoré jej formy nadobudli, ako v Čechách, formy kabaretnej a estrádnej piesne, politickej paródie, protest-songov atď. Vyskytli sa aj prejavy opätovnej nadväznosti na sociálnu baladu, inklinujúcu k bulvárnej a skupinovej problematike. V iných slovanských literatúrach, hlavne západo- a južnoslovanských, tento typ balady smeruje k retrospektívnej lyrike, kreovanej zážitkovým potenciálom lyrického subjektu.

Žánrové premeny súčasnej balady sa uzatvárajú historickou baladou – baladou s historickou tematikou. Jej žánrová biografía úzko súvisí s vývinom historickej prózy. V predchádzajúcich desaťročiach bola tlmená presilou tendenčného didaktizmu, ktorý ju odsunul na pozície doplnkovej ilustrácie aktuálnej ideovej a tematickej osnovy. Do literárneho pohybu sa opätovne začlenila v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch ako jav zážitkovej retrospekcie, oživujúcej v niektorých literárnych prejavoch neoromantické ideály individuálneho hrdinstva, slobody, národnej identity, oneskorenej štátnosti a pod. Na pôde historickej tematiky došlo k užšiemu prepojeniu veršovanej balady s baladickou prózou, ktoré sa realizovalo na báze vzájomného pôsobenia balady na prózu a prózy na baladu (J. Števec, 1962). I tu silne pôsobila jednak literárna tradícia, jednak kultúrna a psycho-sociálna atmosféra konkrétneho spoločenského prostredia.

Možno povedať, že balada v súčasnej literatúre prestala pôsobiť ako kompaktný žánrový útvar a javí sa skôr ako relikv prekonaného vývinu. Miesto toho však, ako som ukázal, stále silne pôsobia prvky baladickosti, ktoré rozličnými cestami prenikajú do výrazových štruktúr iných literárnych žánrov a tvoria modifikované štruktúry, pretože „nie kontynuacje wszakże stanowią gwarację dalszego rozwoju ballady. O jej żywotności świadczyc mogą jedynie rezultaty poszukiwań nowych rozwiązań poetyckich“ (*Ballada polska*, 1962, s. LXXIII). Oslabila sa pôvodná genetická kompaktnosť balady, ale na druhej strane sa viac otvorila postmoderným snahám súčasných literárnych tvorcov, ktorým poskytuje tvárny modifikačný a štylizáčny materiál.

Literatúra:

- Ballada polska*. Editor Czesław Zgorzelski. Wyd. Ossolineum, Wrocław 1962.
- Bechyňová Věnceslava: *Balada*. (In.:) *Příspěvky k morfologii a sémantice literárnověrných termínů*. Praha 1974.
- Hvišč Jozef: *Trojrozmernosť balady*. Slovenský národopis XXXII, 1984, č. 1.
- Hvišč Jozef: *Genologická interpretácia Hviezdoslavovej balady „Zuzanka Hraškovie“*. (In.:) *Pavol Országh Hviezdoslav. Text a kontext*. Wyd. Osvetové centrum, Dolný Kubín 1975.
- Hvišč Jozef: *Žánrová štruktúra Hviezdoslavovej balady „Zuzanka Hraškovie...“*, tiež *Biografía . O. H. – žánrová diferenciacia*

- Hvišč Jozef-Kraus Cyril: *Stojí, stojí mohyla. Balady slovenských básnikov*. Vyd. Tatran, Bratislava 1978.
- Hvišč Jozef-Kraus Cyril: *Žltá ľalia. Výber zo slovenskej balady*. Vyd. Tatran, Bratislava 1975.
- Chajęcka Maria: *Rosyjska poezja radziecka lat 1941–1945*, Wrocław 1981.
- Kleiner Juliusz: *Ballada. Zagadnienia Rodzajów Literackich I*, 1958.
- Macura Vladimír: *Balada. (In.:) Poetika české meziválečné literatury*. Praha 1987.
- Opacka Anna-Opacki Ireneusz: *Ruch konwencji. Szkice o poezji romantycznej*. Vyd. Uniwersytet Śląski, Katowice 1975.
- Opacki Ireneusz: *Ewolucja balladowej opowieści*
- Opacki Ireneusz-Zgorzelski Czesław: *Ballada*. Vyd. Ossolineum, Wrocław 1970.
- Števček Ján: *Baladická próza Františka Švannera*. Vyd. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1962.